

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

30 SEPTEMBER
1948

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

21^e JAARGANG
N° 9

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

MEDEDEELINGEN UIT DE VEREENIGING.

In de Algemeene Ledenvergadering van 27 September ll. werden de bestuursleden M. N. Acket en Mr. J. W. C. van Campen herbenoemd en werden als nieuwe bestuursleden gekozen Mr. Th. A. Hoog en de heer J. van Staveren.

Het Bestuur heeft aan Mr. Hoog het secretariaat der vereeniging opgedragen. Men gelieve correspondentie, aanvragen van oude jaarboekjes en maandbladen, etc. voortaan te richten aan diens kantooradres: *Drift 17, Utrecht.*

Met ingang van den nieuwen jaargang zal dé heer Van Staveren het redacteurschap van het Maandblad van den heer Evers overnemen.

Voor de leden, die hun collectie van onze vroegere uitgaven willen aanvullen of om andere redenen exemplaren daarvan willen verkrijgen, zijn nog beschikbaar:

van het *Jaarboekje* (ingenaaid) de jaargangen

1928, 1933—1938, 1941 en 1942 à f 4.25 per stuk
(niet-leden f 5.25).

1929—1932, 1939 en 1944 à f 2.50 per stuk
(niet-leden f 5.25).

van het *Maandblad* (in losse nummers) de jaargangen

1928, 1930—1935, 1937 en 1938 à f 1.— per stuk
(niet-leden f 2.—).

Van de meeste jaargangen van het Maandblad zijn nog enkele gebonden exemplaren beschikbaar à f 2.50 per stuk (niet-leden f 3.—).

Afzonderlijke nummers worden, voor zoover zij nog voorhanden zijn, gratis beschikbaar gesteld.

Van het album *Het Utrechtsch Grachtbeeld* zijn nog enkele exemplaren verkrijgbaar à f 2.— per stuk.

De bij het 25-jarig bestaan van Oud-Utrecht uitgegeven reproductie van Jan de Beyers gekleurde *teekening van de Ganzenmarkt* kan nog geleverd worden à f 7.50 per exemplaar.

UTRECHTSE HERINNERINGEN AAN A. S. C. WALLIS (ADELE OPZOOMER).

In het vorige najaar promoveerde aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen de Heer S. J. R. Rameckers op een proefschrift over de schrijfster A. S. C. Wallis, wier historische romans *In dagen van strijd* en *Vorstengunst* indertijd grooten opgang maakten. Thans leest de jeugd ze niet meer en zijn zij voor de ouderen een jeugdherinnering geworden.

Adèle Opzoomer werd als tweede kind van Cornelis Wilhelmus Opzoomer en Adelaine Catherina Ackersdijck op 21 Juli 1856 te Utrecht op de Nieuwe gracht geboren in het breede huis, nu genummerd nr. 51. Hier heeft het kleine en tengere meisje haar trieste kinderjaren doorgebracht, buiten aanraking met andere kinderen, behalve van haar zes jaar ouderen broer Emile, terwijl zij op haar negende jaar er nog één broertje bijkreeg. Een oude onderwijzer kwam haar aan huis lesgeven, doch het meest heeft Adèle geleerd van de gesprekken van haar begaafden vader, Professor Opzoomer. Deze beleefde toen zijn glorie-tijd. Als voornaamste voorvechter van het positivisme in ons land zocht hij een toepassing der methoden van de natuur- op de geesteswetenschappen. De groote natuurvorschers Donders, Buys Ballot, Engelman en Harting, die Utrecht toen telde, waren zijn vertrouwde vrienden en de geregelde bezoekers van zijn deftige woning.

In 1872 verhuisde het gezin Opzoomer naar de Kromme nieuwe gracht. Het huis, dat zij daar bewoonden, is nu verbouwd tot drie woningen: nr. 52bis, 52 en 52bisA. Hier heeft Adèle gewoond van haar 15e tot haar 22e jaar en, 18 à 19 jaar oud, haar eerste werk uitgegeven, een Duitsch treurspel in verzen: *Der Sturz des Hauses Alba*. Haar verblijf op een Duitsche kostschool en het feit dat thuis veel Duitsch werd gesproken, Prof. Opzoomer las samen met zijn vrouw Klopstock, maakten, dat de belangstelling van het jonge meisje vooral uitging naar de Duitsche literatuur. Haar drama werd in den winter van 1876 op 1877 te Amsterdam met veel succes opgevoerd in het theater Van Lier in de Amstelstraat waaraan toen een Duitsch tooneelgezelschap was verbonden. Ook in Duitschland trok het stuk de aandacht. Nog in hetzelfde jaar 1875 volgde een tweede historisch drama in rijmlooze verzen: *Johann de Witt*.

In 1877 betrad zij het gebied van de Nederlandsche letteren door de uitgave van haar historischen roman *In dagen van strijd*, die doordrenkt was van de ideeën van haar vader en met waardeering werd ontvangen. Allard Pierson wijdde er een uitvoerige en gunstige beschouwing aan, Busken Huet sprak zijn vertrouwen in de toekomst der jonge schrijfster uit. Het boek

bracht haar in briefwisseling en vervolgens in kennismaking met onze eerste romanière, Mevrouw Bosboom-Toussaint. De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden bood de vier-en-twintig-jarige het eerlidmaatschap aan.

Vijf jaar later, in 1883, volgde de historische roman Vorstengunst, die binnen een jaar werd herdrukt. De beide historische romans beleefden zes drukken, men vond ze oneindig boeiender dan die van Mevrouw Bosboom-Toussaint.

Bij al den lof, welke aan de schrijfster werd toegezwaard, klonk als een schelle dissonant het oordeel van L. van Deyssel, die zich na de lezing benauwd voelde alsof hij „een steen had doorgeslikt. Hier klonk de stem van een der jongeren, die weldra andere maatstaven zouden aanleggen bij de critiek van literaire werken.

Het was de tijd dat een nieuwe literatuur begon door te dringen, de schilderkunst opbloede, het muziekleven zich in stijgende lijn bewoog, krachtige sociale stroomingen zich deden gelden, een nieuwe gemeenschapszin ontwaakte.

Aan de groote opleving, die na 1880 ons gansche geestesleven vernieuwde, heeft Adèle Opzoomer niet deelgenomen, al heeft zij hiertoe wel gelegenheid gehad. Toen het gezin in Mei 1879 andermaal was verhuisd, nu naar Maliebaan 17, woonde het daar dichtbij de familie Fles, op nr. 37. In dat huis, waar een ruimere geest heerschte, dat een kunstzinnig milieu was van jonge schrijvers en schilders en vooraanstaande componisten, was Adèle een geregelde bezoeker. Zij vond er meermalen ontspanning door met de begaafde dochters Anna en Etha komedie te spelen. Doch met de voormannen van de Nieuwe Gids, die zij hier ontmoette, heeft Adèle geen contact gekregen; zij bleef de literatuur zien door de oogen van haar vereerden vader, man van den ouden Gids.

Hoe Utrecht in die dagen was, heeft Mr. H. P. G. Quack ons in zijn Herinneringen zoo aardig beschreven:

„Alles wijst in Utrecht op de traditie. En niet enkel de gebouwen. In de oude bisschopsstad heerschten, toen ik er in 1868 aankwam, overal in de samenleving gezag en orde. Vaste vormen bleven bewaard, en de afstand tusschen de verschillende rangen en standen der maatschappij werd in ouderwetschen stijl in acht genomen. Het was een samenstel van kringen. De kring van professoren was een kleine zelfstandige wereld op zichzelf. Namen van geslachten, wier dragers in staats- of maatschappelijke zaken zich vroeger hadden beroemd of bekend gemaakt, hadden nog altijd in Utrecht een goeden klank. De afstammelingen van den Utrechtschen adel, wonende in hun ruime huizingen, hadden steeds een voorrang. Zelfs de meest geavanceerde in de stad was lang niet ongevoelig voor de omstandig-

heid, dat de hoofden dier aanzienlijke familiën hem toeknikten. Over alles, gebouwen en menschen, hing een gevoel van rust. Zóó wilde het de traditie. Men maakte zich niet druk of zenuwachtig. Men onderging en volgde het voor ieder geteekende lot”.

In deze stad van kringen bloeide ook de kunst in particuliere kringen op. O.a. op de kamermuziekavonden van Jhr. Joh. van Riemsdijk, den talentvollen vioolspeler, door Prof. Engelman de beste dillettant van Holland genoemd. Hij legde zich toe op de herleving van de oudnederlandsche meesterwerken. Te zijnen huize speelden Clara Schumann met Mevrouw Engelmänn, Röntgen met zijn vrouw Amanda Maier, hier kwam Brahms zoo vaak hij Utrecht bezocht. Deze logeerde dan op Lucasbolwerk 16 bij Prof. Engelmänn, groot geleerde wien naast de wetenschap de muziek ter harte ging. Aan Engelmänn is te danken, dat de muziek van Brahms in Holland ingang vond, en dat zijn kamermuziek hier werd gespeeld en geliefd, toen zij in Duitschland nog slechts in kleine kringen werd gewaardeerd. Engelmänn was getrouwd met de concert-pianiste Emma Brandes, die groote triomfen in Holland heeft gevierd. Hun huis was het middelpunt van muzikaal leven in Holland; Joachim, Clara Schumann, Rubinstein, Eduard en Nina Grieg en nog zoovele anderen waren er welkome gasten. Als Brahms er logeerde, placht hijzelf 's ochtends met Mevrouw Engelmänn zijn lievelingsgerechten, kreeft, paling en spiering, op de Vischmarkt te gaan koopen.

Ook in de salon, welke Mevrouw Twiss hield op Beukenburg en ten huize van de dames Fles werd de muziek beoefend. Brahms verzocht in zijn brieven aan de Engelmänn de groeten aan Anna Fles en aan Elsje Twiss, de latere Mevrouw d'Aulnis de Bourouill.

Het huis van Mengelberg in de Maliebaan was toen een katholiek centrum van beeldhouwers in de Rijnprovincie.

Doch met al dezen heeft Adèle Opzoomer geen contact gehad. Aan het volle leven nam zij geen deel, als een kasplantje bewaakt en verzorgd leefde zij in kleinen huiselijken kring, geheel in beslag genomen door haar literaire werk.

Wel heeft zij daarnaast gedurende eenigen tijd de schilderkunst beoefend en zich toegelegd op het schilderen van bloemen en landschappen. Ook hiervoor had zij blijkbaar aanleg, want Bosboom interesseerde zich voor haar werk, maar vrij jong liet zij deze liefhebberij weer varen.

In haar ouderlijke woning heeft Adèle haar toekomstigen echtgenoot leeren kennen. Dit was de Hongaar Von Antal, die te Utrecht zijn theologische studiën voortzette in het genot van een beurs, door de Utrechtsche Universiteit aan theologische studenten uit Hongarije verleend. Von Antal was een trouw bezoeker van de colleges van Prof. Opzoomer en droeg dezen een groote

bewondering toe; meermalen bezocht hij diens woning. In 1888 is Adèle hem naar Hongarije gevolgd.

Zij heeft daar genoten van het romantische land, van huiselijk geluk en haar literairen arbeid, die hier niet meer den vroegeren opgang maakte. Doch altijd gingen haar gedachten vol verlangen uit naar het ouderlijke huis, de stad Utrecht en het dierbare vaderland. Aan haar vaderlandsche gevoelens heeft zij uiting kunnen geven door te bewerken, dat voor Michiel de Ruyter te Debreczin een standbeeld werd opgericht. De Hongaren koesteren een groote vereering voor onzen grooten zeeheld, die op zijn laatsten tocht zes en twintig Hongaarsche predikanten, die op de Napelsche galeien slavendienst verrichtten, bevrijdde.

Toen Adèle Opzoomer in 1905 naar haar land terugkeerde om daar met haar kind de terugkomst af te wachten van haar man, die naar Amerika reisde, heeft zij Den Haag tot verblijfplaats gekozen. Vandaar heeft zij in het voorjaar van 1906 ook eenigen tijd te Utrecht doorgebracht, waar zij velen van de vroegere dierbaren miste. Bovenal moet zij na haar terugkeer pijnlijk hebben gevoeld, dat zij vreemd stond tegenover de toenmalige literatuur, die door de beweging van '80 zulk een belangrijke omwenteling had ondergaan.

Na de eerste wereldoorlog is zij in 1920 met haar man en hun kleinkind naar Nederland uitgeweken. Op reis werd haar koffer met handschriften onvreemd, wat haar bij haar geknakte gezondheid de lust tot nieuw groot werk ontnam. Een enkele maal heeft Utrecht daarna de tengere vrouw naast haar robusten echtgenoot nog in zijn midden teruggezien, voordat zij op 27 December 1925 in een rusthuis te Rotterdam overleed. C. C. v. d. G.

BOEKAANKONDIGING.

Leven en werken van Cornelis Adrianus Pekelharing, 1848—1922, door J. M. Baart de la Faille, H. G. K. Westenbrink en P. Nieuwenhuyse. Utrecht, 1948. (VIII en 218 blzn. met portn. en afbn.) 8°.

Herinneringen van Cornelis Winkler, 1855—1941. [Voor den druk gereed gemaakt door E. Winkler-Junius]. Arnhem, 1947. (174 blzn. met portn. en afbn.) 8°.

Deze beide boeken dienen samen besproken te worden, wegens de

opvallende overeenkomst: Pekelharing en Winkler — beiden hoogleraren van wereldformaat, jarenlang aan dezelfde universiteit, en dezelfde faculteit. — Bijna even oud, vrienden, samen in Indië geweest met een regeeringsopdracht, beiden dokterszoon uit een kleine plaats.

Dat evenwel de beide boeken hemelsbreed verschillen ligt aan de totaal verschillende opzet. Het eerstgenoemde boek is er een over Pekelharing, geschreven 25 jaren na zijn dood, en een eeuw na zijn geboorte.

Hier is diens figuur geplaatst tegen den achtergrond der tijden. Zoowel het tijdperk vóór zijn werkzaamheid, als het tijdperk daarna worden zuiver belicht. En zoo verschijnt dan het levenstijdperk van Pekelharing als een schakel in de groote keten, en begrijpen we hoe volkomen hij daarin heeft gepast.

Dat de meer persoonlijke gegevens zijn beschreven door zijn schoonzoon, en zijn wetenschappelijke verdiensten in twee richtingen door twee deskundige hoogleeraren staat ons borg voor de juistheid van deze levensschets.

Het laatstgenoemde boek evenwel is van de hand van Winkler zèlf.

Een auto-biografie kan men deze eenvoudige aantekeningen (gelukkig) niet noemen. De titel „herinneringen” geeft den aard goed weer.

Terwijl de drie genoemde auteurs objectief hebben gekeken en naar Pekelharing, en naar een tijdperk dat alweer 50 jaren voorbij is, waardoor ze dus historie schreven, heeft Winkler als hij zijn herinneringen ophaalt zich weer volkomen ingedacht in den tijd van weleer. Hij schrijft als het ware contemporair.

Bovendien kijkt hij in dit boek weinig naar zichzelf, maar zooveel te meer naar alles om hem heen waarin hij belang gesteld heeft. We leeren dus wel veel aardige feiten en verhoudingen kennen. Maar de schrijver neemt geen afstand tot het verleden, want hij is er weer heelemaal in. Het is dus meer een studiebron voor een latere Winkler-biograaf, dan een historische schets.

Het boek over Pekelharing roept voor ons een tijd en een milieu op.

Dat prachtige oude doktershuis te Zaandam aan de Voorzaan. De

glooiende tuin, die vroeger de helling van een scheepswerf was geweest. De oude gevelsteen die nog aan die werf herinnerde. De vader opgaande in een zware dokterspraktijk in een moerassig land met slechte wegen en weinig verkeersmiddelen.

Een mooi waterland overigens, maar... Zwemmen was niet dan ter sluiks geoorloofd!

Daarna Leiden en later Utrecht.

Ook Winkler verplaatst ons in zijn aanhef niet alleen naar zijn geboorteplaats: Vianen, maar óók weer naar een geheel ander tijdvak — op ieder gebied.

Pekelharing en Winkler hebben zoowel de moderne tijd als de moderne geneeskunde zien komen, en aan de laatste hebben ze een groot aandeel gehad.

Hun actieve periode sluit zich aan bij „de groote tijd” van Donders en Helmholtz, His, von Baer en Claude Bernard om maar enkele te noemen. Het was een tijd waarin de groote ontdekkingen elkaar slag op slag opvolgden.

De onderzoekers bestreken toen nog groote gebieden, die thans zijn uiteengevallen in tientallen van specialismen. En alles wat ze aanraakten leverde iets van fundamentele waarde op. Dat kon natuurlijk niet zoo blijven.

Als Winkler en Pekelharing optreden, is het proces van schiften en classificeeren reeds begonnen, en valt het arbeidsterrein reeds uitéén in enkele grootere specialismen.

Maar nóg ging men van 't eene specialisme naar het andere over met een gemak dat thans verbazing wekt. Zoo was Pekelharing éerst patholoog-anatoom, daarna Physioloog, en nog later Histoloog en Physiologisch

chemicus. Maar toen hij voor 't eerst naar Utrecht kwam als leeraar aan 's Rijks-Veeartsenij-school had hij al deze vakken tegelijk moeten doceeren! Zooals Pekelharing de eerste hoogleeraar was die te Utrecht de Histologie en de Physiologische chemie doceerde, zoo was Winkler de eerste hoogleeraar in de Neurologie, een vak dat vroeger behoorde tot de interne geneeskunde. En die coincidentie is geen toeval; het teekent het tijdsgebeuren. Maar geheel van zelf ging het toch óók niet: deze vakken hebben zich moeten vrijvechten uit het grootere verband, en zoo wel Winkler als Pekelharing hebben die strijd moeten strijden. Winkler heeft er zelfs eens het ambt voor neergelegd. Later is dit proces nog voortgeschreden: thans nemen vier hoogleeraren de plaats in, welke destijds Winkler en Pekelharing hebben bezet.

Dit maandblad is niet de plaats om in te gaan op het geneeskundige en biologische werk van beiden.

Liever wijden we dus onze aandacht aan de beteekenis die deze beide groote figuren voor de Utrechtse samenleving hebben gehad.

Het spreekt vanzelf dat Winkler als klinisch hoogleeraar, en door particuliere praxis het meeste directe contact met de bevolking heeft gehad. Zijn kliniek aan de Nicolaas Beetsstraat is een begrip geworden. En waar het lijden niet genezen kon worden, heeft zijn zachtmoedige belangstelling reeds velen goed gedaan.

Natuurlijk heeft het groote publiek nooit de draagwijdte beseft van het onderzoek op 't gebied van de hersen-anatomie, dat in de stille bovenzalen van die kliniek plaats had.

Pekelharing stond, als uitsluitend laboratorium-werker, niet op die wijze in de samenleving. Maar op een andere wijze — als regent — speelde hij er toch een groote rol in. Regent was hij o.a. van „De Verenigde Gods- en Gasthuizen” van het „Nederl. Gasthuis voor Ooglijders” van de „Fundatie van Renswoude” en van het „Ambachtskinderhuis”. De belangen van het universitaire onderwijs vonden in hem een onvermoeid beschermer. Hij was ook de ziel van een comité, dat zich ten doel stelde te Utrecht een monument op te richten voor Donders, als „vader van de Nederlandse oogheelkunde”. Men weet dat hij daarin ten volle geslaagd is.

Interessant voor „Oud-Utrecht” is verder, dat Pekelharing óók een van onze locale historiografen is: één deel van „De geschiedenis der fundatiën, beheerd door het college van regenten der Vereenigde Gods- en Gasthuizen te Utrecht” is van zijn hand. Daarin bespreekt hij ook de ingewikkelde wordingsgeschiedenis van het ziekenhuis.

Het ontstond als „algemeen Ziekenhuis” uit een conglomeraat van kleinere fondsen, en stond aanvankelijk aan de Jufferstraat, met de achtergevel naar het Lucas Bolwerk. Eigenlijk was dit niet een nieuw gebouw, maar 't verbouwde apostelgasthuis. Het heeft nooit voldaan en is in 1870 vervangen door het tegenwoordige. Het kwam op ingewikkelde wijze in exploitatie (in gedeelten) tot de nieuwe stichting „Stads- en Academisch Ziekenhuis” aan alle verwarring een einde maakte. De „Ver. Gods- en Gasthuizen” trokken zich nu terug, en bouwden van het vrijgekomen kapitaal het „Agnes- en

Catharijne-gasthuis”.

De naam van Agnes van Leeuwenberg zit daarin gekoppeld aan die van een heilige: St. Catharina! Historisch is dit zinvol, omdat het bouwkapitaal „voornamelijk bestond uit twee fondsen: dat van het „Pesthuis van Leeuwenberg” en dat van ’t „St. Catharijne-gasthuis” van de ridders van St. Jan.

De werkzaamheid van Winkler en Pekelharing valt wel niet in de hoogtij-dagen van het materialisme, maar toch niet zo lang daarna. Maar niemand zal kunnen zeggen dat deze mannen „materialisten” waren.

Zeker — Pekelharing behoorde niet tot eenig kerkgenootschap, maar hij was a an geen enkele kerk vijandig gezind. Hij stond er vrij tegenover, dus ook zonder de krampachtige afweer van zoovele „orthodoxe” vrijdenkers.

Deze boeken hebben mij vervuld — als dat nog noodig was — met bewondering voor Winkler en Pekelharing. Maar ook met eenige verbazing: Gaat de tijd dan zóó snel, verandert alles in zulk een tempo?

Denk U eens in, dat de hoogleeraar Loncq nog zijn college's over Interne geneeskunde in het Latijn heeft gegeven, maar dat diens directe opvolger Talma nog colleges heeft gegeven aan schrijver dezes!

Maar vele passage's in deze boeken

voeren onze gedachten ineens naar dezen tijd. Daar is bijv. de mededeeling dat Pekelharing de gebruikte reageerpapierjes liet afknippen, om ze nóg eens te kunnen gebruiken. Men kan erom glimlachen, maar die lach besterft ons op de lippen bij zijn commentaar:

„de kosten voor dit laboratorium worden door den belastingbetaler moeizaam opgebracht”.

En dan moet men weten, hoe armelijk — ook voor dien tijd — dat laboratorium was!

Hier stijgt onze bewondering tot eerbied.

En Winkler roert een vraagstuk aan, dat nog altijd nèt zoo bestaat:

Als zoovele eminente onderzoekers heeft hij „school” gemaakt — d.w.z. aan zijn kliniek waren zijn medewerkers van zijn denkbeelden doortrokken. Die „school” had zelfs weer secundaire contacten gevonden, o.a. met die van Magnus, de pharmacoloog alhier. Zulk een geheel van verhoudingen is evenwel zéér subtiel, en staat of valt met de hoogleeraar die er het middelpunt van is.

Daarom is het goed, dat een scheidend hoogleeraar invloed kan uitoefenen op de keuze van zijn opvolger. Hier rijst de vraag naar de wenschelijkheid van meer autonomie voor de universiteiten.

M. N. ACKET.

Ingevolge papiertoewijzing van het „Bureau Papierverdeeling Pers”, nr. 1660/2837/V-20, verschijnt deze uitgave maandelijks en is de omvang van dit nummer 8 bladzijden, formaat 16 × 25 cm.